MATE SUIĆ

GRANICE LIBURNIJE KROZ STOLJEĆA

Historijskoj geografiji nameće se često težak zadatak, da odredi geografski položaj pojedinim zemljopisnim nazivima, koji su, nerijetko, veoma općenito i neodređeno predani u raznim historijskim izvorima. Čest je slučaj, što je i posve razumljivo, da jedan te isti geografski naziv zemlje, naroda, plemena, pa čak i grada, nema uvijek isti sadržaj, jer i ti nazivi, odnosno pojmovi, koji se njima određuju, doživljuju kroz historiju svoj razvoj. Za ilustraciju te pojave dovoljno je navesti nekoliko opće poznatih primjera. Italija u doba Hekateja (6. st. prije n. e.) obuhvaća tek zemljište starog Brutija, kasnije se taj naziv širi teritorijalno te u vrijeme J. Cezara zahvaća sve do uključivo cisalpinske Galije, a za Augusta i Istru, koja je bila uklopljena u X. regiju. Slično se dogodilo i na suprotnoj balkanskoj obali s nazivom *Illyris*. Spočetka ta Ilirida obuhvaća uži teritorij, što su ga nastavali Iliri u južnim predjelima ilirskog područja, bliže grčkom svijetu. Tradicija o toj staroj Iliridi sačuvala se u Plinija i Pomponija Mele, koji etničke grupe tog kraja u 1. st. n. e. nazivaju *Illyrii proprie dicti*, dok je generički naziv *Illyrii* bio zahvatio u njihovo vrijeme već čitav zapadni dio Balkanskog poluotoka, kako se vidi iz njihova djela, a zatim iz Strabona, Apijana i dr. Prema tome ti *Illyrii proprie dicti* nisu ništa drugo do li Iliri starijih grčkih pisaca, koji su Pliniju i P. Meli služili kao izvori. Posebno je poučan slučaj naziva Dalmacije, nastao po ilirskom plemenu Delmata. Poslije rimske okupacije naših krajeva po njima se nazvala čitava provincija, koja je pored Delmata obuhvatala mnoštvo ilirskih etničkih grupa i prostirala se duboko u unutrašnjost. U bizantskom periodu bila je opet svedena na nekoliko primorskih gradova i otoka, da bi se za mletačke vladavine ponovo postepeno širila oslobađanjem primorskog zaleđa od turske vlasti. Slično je i s gradovima. Predrimski grčki Pharos nalazio se u današnjem Starom gradu na o. Hvaru, a ime njegovo nosi današnji grad Hvar. I t. d.

Nadalje valja upozoriti, kako su pojedini geografski nazivi ne samo mijenjali svoj realan sadržaj, već i iščezavali još u Starom vijeku, a pogotovu za seobe naroda poslije propasti zapadnog rimskog carstva. Tako na pr. Hekatej u 6. st. spominje kao susjede Liburna pleme Hythmita, kojima se kasnije potpuno zameo trag. Plinije opet, koji je crpao iz dobrih starijih izvora, kaže na pr. za Liburne, da su dio njihova etnosa sačinjavali nekada Mentori, Himani i oni, koje Kalimah naziva Peucetima. Ime Mentora iza Plinija nije nigdje drugdje predano, samo je spomen na njih sačuvan u nazivu liburnskih otoka *Mentorides* (Pag i Rab), Himanima poslije toga nema traga, a Peucete sretamo još mnogo ranije čak u Apuliji, kao sastavni dio predrimskih Iapyga.

Od mnoštva naziva za etničke grupe i za područja, koja su po njima dobila ime, preživjelo je seobu malo njih i postepeno se izgubilo kroz burna stoljeća, dok su neke druge kategorije geografskih naziva (imena mjesta, rijeka, planina) preživjele u većem broju. Među takve nazive, koji su preživjeli Antiku, pripada i Liburnija, nazvana po Liburnima, prethistorijskim stanovnicima sjeverne Dalmacije i Kvarnera.

Potrebno je odrediti, kakvu je sudbinu, što se granica tiče, imala Liburnija u raznim epohama, u predrimsko i rimsko doba, pa napokon u ranom Srednjem vijeku, kad se posljednji put spominje. Tom pitanju je posvećen ovaj rad.

GRANICE LIBURNIJE U PREDRIMSKO DOBA

Nema mnogo izvora, koji makar općenito spominju Liburniju i Liburne u predrimsko doba, a pogotovu ih malo ima, koji bi pružili neposrednih podataka, potrebnih za određivanje njihovih granica. Liburne spominje već Hekatej na kraju 6. st. prije n. e., zatim Pseudo Skilakov Periplus, djelo nastalo većim dijelom u sredini 4. st. n. e., Pseudo Skimnova Periegeza s kraja 2. i početka 1. st. prije n. e., Apolonije Rodski u svojim Argonautikama i Teopomp iz 4. st. Ali za određivanje granica Liburnije mogu često dobro poslužiti i podaci grčkih i latinskih pisaca iz rimskog vremena, pogotovu onih, koji su kod sastavljanja svojih djela iskoristili pouzdane starije izvore, kao što su na pr. Plinije i Strabon.

Hekatej samo spominje Liburne, kako se vidi iz fragmenta, koji je predan u Stjepana Bizantinca[1] i njegovo svjedočanstvo nema vrijednosti za pitanje razgraničenja liburnskog teritorija. Isto tako su magloviti podaci, što ih pruža djelo Apolonija Rodskog.[2] Tek Pseudo Skilakov Periplus donosi opis liburnske obale i određuje barem njezin relativan smještaj, između Istrâ i Bulinâ i Hilâ na Hiličkom poluotoku, kako će se vidjeti. Međutim, kad se iskoriste djela klasičkih autora, bilo grčkih ili onih iz rimskog vremena, treba lučiti dvije vrste podataka, što su ih ostavili o smještaju Liburna. Jedni se podaci odnose

na tradiciju o liburnskoj ekspanziji po obalama Jadranskog mora, a drugi na njihovu užu postojbinu, maticu zemlju.

O širenju Liburna po jadranskim obalama u ranijoj protohistoriji i o njihovu udjelu u formiranju kulture starijeg željeznog doba u Picenumu raspravljao sam na drugom mjestu.[3] Ovdje je dovoljno navesti samo najvažnije izvore, koji govore o tome. Prema vjerodostojnom Strabonu Liburni su držali otok Korkiru (Krf) prije Korintske kolonizacije.[4] Teopomp kaže za otok Lastovo, da je to jedan od liburnskih otoka (μία τῶν Λιβυρνίδων).[5] Stari Skimno iz 5. st. prije n. e. navodi, da su Liburni držali i otok Hvar.[6] Na tu tradiciju o liburnskoj ekspanziji po Jadranu odnose se i podaci kasnijih autora. Flor donosi, da su Liburni: »*longissime per totum Adriani maris litus effusi*«.[7] Za Teopompa, prema fragmentu predanom u Pseudo Skimnovoj Periegezi, svi su jadranski otoci liburnski (Λιβυρνίδες), osim Elektrida i Apsirtrida (osim Cresa, Lošinja, Krka).[8] Apijan navodi, da su Dirahij (Drač) okupirali Liburni poslije Taulantâ.[9] Virgilije dovodi Antenora u Italiju: »per regna Liburnorum«, t. j. preko Jadrana.[10] Plinije napokon spominje liburnska uporišta u Picenumu i pri ušću Adrije na suprotnoj obali, prije Umbra i Etruščana.[11] Ako tome dodamo brojne toponomastičke konkordancije Liburnije s južnom Italijom,[12] javljanje samog imena liburnskog u nazivu jedne planine (Λιβυρνὸν ὄρος)[13] i grada (Livorno < *Liburnum)* u Italiji,[14] dobivamo prilično jasnu sliku protezanja Liburna po jadranskim obalama i Italiji.

Svi ovi podaci, ma koliko inače bili važni za poznavanje starije prošlosti Liburna i prilika na Jadranskom moru u osvitu historije, za pitanje određivanja njihovih granica nemaju gotovo nikakvu vrijednost. Očito je, da se kod te ekspanzije ne radi o proširavanju liburnskog »nacionalnog« teritorija, već u prvom redu o okupaciji važnijih pomorsko-piratskih uporišta od strane Liburna, koji su također ostavili o sebi glas, da su..... »*latrociniis maritimis infames*«.[15]

S druge strane raspolažemo s nekoliko vrijednih podataka u pisaca iz 4. st. prije n. e. pa do onih iz rimskog vremena, na temelju kojih se mogu prilično točno povući granice Liburna u predrimsko doba. Literarni izvori, a nešto i arheološki, pružaju dosta pouzdanu građu za razgraničenje Liburna prema Histrima i Japodima na sjeveru i sjeverozapadu, onda prema Bulinima i Hilima na jugoistoku. Obratimo se najprije Pseudo Skimnovoj Periegezi, djelu nepoznatog autora, s kraja 2. i početka 1. st. prije n. e., koja u opisu naše obale ide u smjeru od sjeverozapada prema jugoistoku, kao i Pseudo Skilakov Periplus. U opisu Jadranskog mora, poslije stavka gdje govori o Mesapima i Umbrima, čitamo ovo:[16]

„Εἶτ' ἔστιν Ἀδριανὴ θάλαττα λεγομένη.
Θεόπομπος ἀναγράφει δὲ ταύτης τὴν θέσιν,.....
νήσους ἔχει ταῖς Κυκλάσιν ἐμφερεστάτας,
τούτων δὲ τὰς μὲν λεγομένας Ἀψυρτίδας
Ἠλεκτρίδας τε, τὰς δὲ καὶ Λιβυρνίδας."

Tu se dakle razlikuju liburnski otoci (Λιβυρνίδες) od onih prvih dvaju, Apsirtida i Elektrida. Iz drugih izvora znamo, da u otocima Apsirtidskim treba gledati stari Osor[17] (Ἄψαρος,[18] u Konstantina Porfirogeneta τὰ Ὄψαρα),[19] današnji Cres s Lošinjom, a u Elektridskim otok Krk (Κουρικτική v., *Curicta*)[20] eventualno s Cresom zajedno. Kako se vidi, ta dva otoka prema prednjem tekstu ne pripadaju još u liburnske otoke, a prema tome ni u Liburniju. Važno je upozoriti, da je to mišljenje anonimni autor Periegeze uzeo od Teopompa, pisca iz 4. st. prije n. e., čije je djelo sačuvano samo u fragmentima.

Teopomp dakle, odnosno vjerojatnije njegov izvor, fiksira ovdje jednu situaciju što se tiče sjeverozapadnih granica Liburnije, koja ukazuje na tradiciju o neliburnskoj pripadnosti Kvarnerskih otoka, koji su, kako će se vidjeti, ipak još u predrimsko doba bili uključeni u Liburniju. Potvrdu prednjem mišljenju možemo naći i na drugom mjestu te iste Periegeze, tamo gdje opisuje zemlju Istrâ, pa iza njih Liburnâ. U stihovima 391 i d. čitamo:[21]

„Ἐνετῶν ἔχονται Θρᾶκες Ἴστροι λεγόμενοι.
Δύο δὲ κατ' αὐτούς εἰσι νῆσοι κείμεναι,
κασσίτερον αἳ δοκοῦσι κάλλιστον φέρειν.
ὑπὲρ δὲ τούτους Ἴσμενοι καὶ Μέντορες..."

Iza toga Pseudo Skimno spominje Liburne, Buline i Hilički poluotok. Važno je ono mjesto iz prednjeg citata, gdje spominje: »dva otoka, koji daju prekrasan kositar«. Vrlo je vjerojatno, kako sam drugdje ukazao,[22] da autor, odnosno njegov izvor, brka ovdje kositar s jantarom, kojega je dobavljanje vezano uz Kvarnerske otoke u relativno kasnijoj grčkoj mitologiji, nastaloj u vrijeme grčke navigacije po sjevernom Jadranu i kolonizacije gornjeg Jadrana. Prema tome ti kositreni otoci nisu ništa drugo do li poznati Jantarski otoci, Elektrides, koji bi, zaključujući po sadržaju prednjih stihova, još uvijek pripadali zemlji Istrâ, a ne Liburnâ. To prije, što odmah iza njih smješta Mentore, koji su nastavali kopno otprilike nasuprot otocima Rabu i Pagu, što ih ne ubraja u Liburne, već ih posebno izdvaja i smješta ispred i izvan njih, ma da znamo iz Plinija, da su ti Mentori nekada sačinjavali dio liburnskog etnosa.[23] Sve to sugerira zaključak, da ovi otoci u Kvarneru i u velebitskom primorju u daljoj prethistoriji nisu pripadali Liburnima, a vijesti predane u Teopompa i Pseudo Skimna predstavljaju samo tradiciju na takvo stanje, iako situacija u vrijeme postanka Teopompova i Pseudo Skimnova djela nije bila takva, jer su jamačno tada Liburni već bili proširili svoju vlast do Kvarnera. Čini se, da i podaci, što ih pruža Pseudo Skilakov Periplus, također potvrđuju, da Liburnija u ranijoj protohistoriji nije obuhvaćala Kvarner s otocima. U 21. poglavlju Peripla čitamo: »κατὰ ταύτην τὴν χώραν αἵδε νῆσοί εἰσιν, ὧν ἔχω εἰπεῖν τὰ ὀνόματα (εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι ἀνώνυμοι πολλαί). Ἴστρις νῆσος σταδίων τι', πλάτος δὲ ρκ', κλειτρειλιτρια, Μεντορίδες.«[24]

Otok Istris, s označenim prostranstvom u stadijama, ne pripada prvom autoru. Tu je poluotok Istra pobrkan s »otokom« Istrom, koji ne postoji. Mišljenja, da je Istra otok, javljaju se tek u autora ranog Srednjeg vijeka.[25] Nadalje koruptela Κλειτρειλιτρια sadržava u drugom dijelu još jednom Istru kao otok u varijanti I[Σ]TPIA. Taj je opet naziv dospio u tekst iz marginalne note, u kojoj je oblik Ἰστρία imao da bolje objasni raniji oblik Ἴστρις. Prvi dio koruptele sanirao sam u ΚΑΣΙΤΡΕΙΔ[ες], odnosno ΚΑΣΙΤΕΡΙΔΕς, približivši onaj iskvareni oblik Pseudo Skimnovoj Periegezi, koja u ovom kraju spominje Kositrene otoke, kako je već spomenuto. Iz toga izlazi, kako sam drugdje dokazao,[26] da i onaj prvi naziv Ἴστρις i ovaj drugi, u popravljenom obliku ΚΑΣΣΙΤΕΡΙΔΕΣ i ΙΣΤΡΙΑ, pripadaju kasnijem autoru. Prvom autoru Peripla sa sigurnošću se može pridati samo spominjanje otokâ Mentoridâ (Μεντορίδες), a to su Rab i Pag.[27] Ako tako razgraničimo Liburniju prema sjeverozapadu, dobivamo trakt od Raba do rijeke Krke kao obalu Liburna u Periplu, uz koju plovidba traje dva dana, kako se na kraju 21. poglavlja izričito navodi: »παράπλους τῆς Λιβυρνίδος χώρας ἡμερῶν δύο.«

Time otpadaju poteškoće, koje su neki uočili, naime, da dva dana ne bi bila dovoljna da se oplovi liburnska obala, kad bi se ona protezala od rijeke Raše u Istri do Šibenskog kanala.[28]

I u pisaca iz rimskog vremena nailazimo na podatke, koji ukazuju na kasnije širenje Liburna na račun Japoda i Histra. Tako Plinije,[29] aludirajući na starije izvore, kojima se poslužio, kaže: »*Nonnulli in Flanaticum sinum Iapydiam promovere a tergo Istriae CXXX m. pass.*«, a to iznosi oko 210 km obale od Kvarnera prema jugoistoku. Do istog zaključka dovodi i navod Strabonov, koji pridaje Japodima dio obale u današnjem Podgorskom kanalu.[30] Treba naglasiti, da je Strabon vrlo solidan autor i da je svoje podatke često crpao iz pouzdanih starijih izvora. Postoji još jedna historijska činjenica koja nesumnjivo ukazuje, da su Japodi u najstarijoj protohistoriji, tamo negdje na koncu 2. i početku 1. milenija prije n. e., imali izlaz na more. Hekatej naime, prema Stjepanu Bizantincu, kaže, da postoje dvije Japigije, jedna na italskom tlu, a druga na suprotnoj obali.[31] Uz ovu konkordanciju postoji niz drugih, iz kojih se zaključuje, da su balkanske etničke grupe, većinom ilirske, migrirale u spomenuto vrijeme s istočne na zapadnu jadransku obalu, a među njima ime Japoda, u južnoj Italiji Iapiga, igra važnu ulogu.[32] I to govori, da su Japodi držali dio obale, jer te migracije, kako se u novije vrijeme utvrdilo, odvijale su se morskim putem.

Iz svega izloženoga mogu se određenije povući sjeverne granice Liburnije u predrimsko doba. Prema Japodima na kopnu bila je to rijeka Zrmanja *(Tedanius, Telavius)*, kao u rimsko doba, kako nas Plinije informira, a na moru išla je do u visinu otoka Raba *(Arva)*. Da otoci Cres i Lošinj nisu u daljoj prethistoriji bili u sastavu Liburnije, ukazuje i njihova arheološka facies, jer se doba kultura istarskih kastelliera

javlja i na njima.[33] S druge strane, da je kopno u Kvarneru bilo dugo vremena bliže Istri nego li Liburniji, govori činjenica, da se sretaju ista domaća božanstva u natpisima nađenim u južnoj Istri kao i u onom dijelu istarskog poluotoka, koji je kasnije bio pripojen Liburniji, s ovu stranu rijeke Raše *(Arsia fl.)*.[34]

Pitanje je, kad su podvelebitsko primorje, Kvarner s otocima Krkom i Osorom došli u sastav Liburnije? Postavivši naprijed citirane podatke i zaključke u okvir povijesnih činjenica u mlađem protohistorijskom periodu ovih krajeva, ukazuje se kao vrlo uvjerljivo mišljenje, da su Liburni iskoristili provalu Kelta, koja se dogodila prvih decenija 4. st. prije n. e., u današnju Liku, na područje susjednih Japoda, te se proširili na njihov račun uzduž velebitskog primorja i Kvarnera.[35] Ali trajnija i određenija granica Liburna prema Histrima bila je utvrđena tek na početku rimske dominacije.

Jugoistočna granica Liburnije u predrimsko doba išla je uglavnom rijekom Krkom. Taj zaključak izvodimo indirektno opet iz podataka, što ih pružaju Pseudo Skilakov Periplus i Pseudo Skimnova Periegeza. Oni se gotovo do u detalje poklapaju u tome, što kažu, da iza Liburna dolaze Bulini i Hili, koji nastavaju poluotok malo manji od Peloponeza.[36] Taj Hilički poluotok, u veoma pretjeranoj usporedbi »malo« manji od Peloponeza, neki su gledali u dijelu sjevernodalmatinskog kopna, što ga okružuju rijeka Zrmanja, Karinsko i Novigradsko more, Planinski kanal, more između kopna i otoka Paga i Visa, pa Zadarski kanal. Tako je smatrao i K. Müller, redaktor kritičkog izdanja GGM, u kome se nalaze tekstovi Peripla i Periegeze, a onda mnogi drugi, J. Alačević, V. Brunelli i dr.[37] Danas je međutim utvrđeno, da taj poluotok predstavlja dio naše obale između rijeke Krke i Salonitanskog zaliva, od Šibenskog kanala do Kaštela.[38] To su područje nastavali Bulini i Hili, koje spominju i dva navedena geografska djela. Iz toga izlazi, da su Liburni sezali do njih, t. j. do rijeke Krke. Pseudo Skilak u 21: poglavlju, u kome opisuje obalu Liburna, pri kraju spominje rijeku Katarbates (Καταρβάτης). O tumačenju imena te rijeke i o njezinoj ubikaciji, odnosno o njezinoj identifikaciji s nekom od rijeka na našem primorju, postoji dosta opsežna literatura.[39] Identifikacija te rijeke bila je u zavisnosti od pitanja, gdje se ima tražiti Pseudo Skilakova Liburnija. Mnogi stariji historičari, koji su Hilički poluotok gledali u današnjoj krajnjoj sjevernoj Dalmaciji, bili su prisiljeni i Pseudo Skilakovu Liburniju pomaknuti više na sjever i smjestiti je većim dijelom u današnje velebitsko primorje, što je naravno potpuno pogrešno. Tako su bili primorani, da u toj rijeci iz Peripla gledaju Zrmanju, ili još gore, potoke što se s velebitskih padina slijevaju u podgorski kanal, a neki su čak posegnuli i za Gackom u Lici, na području Japoda, te izmislili i neko pleme Katarbatâ, koji bi tamo negdje nastavali.[40] Jasno je, da nema nikakvih ni literarnih niti arheoloških dokumenata, koji bi dopuštali, da se Liburni protežu na područje Like, preko Zrmanje i Velebita. O tom pitanju sam već raspravljao i ukazao,

da se može u ovoj stvari birati samo između rijeke Krke ili Zrmanje, jer su to dvije jedine rijeke, koje su protjecale tadašnjom Liburnijom.[41] Pridružio sam se mišljenju, koje u rijeci Katarbates vidi Krku, bez obzira na etimologiju njezina imena. Ona je posljednji geografski pojam, što ga navodi tekst 21. poglavlja Peripla opisujući zemlju Liburna, a nalazi se na krajnjem graničnom području Liburnije. Sigurno je, da ona pripada prvom autoru i za nju je taj najlakše mogao doznati, jer se nalazi na generalnoj liniji navigacije grčkih moreplovaca.

Najstarija dakle matica zemlja predrimskih Liburna nalazi se na području sjeverne Dalmacije između rijeke Zrmanje i Krke s otočjem od Raba do Murtera *(Colentum?)*. Za keltske provale u Liku Liburni su proširili svoju vlast prema sjeveru, otevši Japodima uski pojas primorja u Podgorskom kanalu i izbili u Kvarner. Tada su proširili svoju vlast i na Kvarnerske otoke.

Ovakvu, već određeniju, lokalizaciju liburnske zemlje matice u predrimsko doba sugeriraju i geografski momenti. Područje sjeverne Dalmacije, Ravni Kotari s Bukovicom, čine zaokruženu regiju, s prirodnim granicama na jugu (rijeka Krka) i na sjeveru (rijeka Zrmanja), a prema zaleđu zatvara je velebitski i dinarski masiv, poviše gornjih tokova tih rijeka.

Otoci Krk, a naročito Osor, bliži su Istri i po svom položaju upućeni su na nju. S druge strane teško je zamisliti, da su Liburni mogli biti sigurni u posjedu podvelebitskog primorja u vrijeme, kad su Japodi čvrsto držali čitavo zaleđe, područje današnje Like, s onu stranu Velebita i Zrmanje. Pa kad su Liburni i zauzeli ovaj pojas u primorju, na kome se nalazio čitav niz poznatih naselja: *Argyruntum, Vegia, Lopsica, Senia, Volcera i Tarsatica*, utjecaj japodskog zaleđa s onu stranu Velebita morao se osjećati na to područje barem isto toliko, koliko i onaj liburnski sa susjednih otoka. U kasnijoj historiji ovog kraja, pa i još danas, stanovnici Podgorja po svom mentalitetu, načinu života, govoru i po svemu ostalome, daleko su bliži svom zaleđu, nego li stanovništvu otoka nasuprot njima.

GRANICE LIBURNIJE U RIMSKO DOBA

Liburni su bili u nekim odnosima (vjerojatno *foederati*) s Rimom i prije Augusta, učestvovali su u događajima i borbama za građanskih ratova posljednjih decenija 1. st. prije n. e.[42] Uređenjem rimske provincije Ilirika, odnosno Dalmacije, povučene su i granice njihova teritorija prema susjednim plemenima i oblastima.

Kako saznajemo iz rimskih izvora, a prvenstveno od Plinija, granice Liburna nisu se bitno promijenile nastupom rimske dominacije. Rim nije imao nikakva povoda da okrnji ili smanji liburnski teritorij ili da izvrši bilo kakve represalije na račun Liburna, s obzirom na njihovo

držanje u građanskim ratovima. Stoga su rimske vlasti što se tiče granica, kao uostalom i što se tiče mnogih drugih institucija iz područja socijalnog života i uređenja, ostavili u Liburniji stanje, koje su tu zatekli.

Plinije[43] pruža vrlo sažeto točne i određene granice Liburnije s početka 1. st. n. e.: »*Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium*«, dakle od rijeke Raše do Krke. Tako je ustaljena sjeverna granica Liburnije prema Histrima, koja je obuhvatila dio istarskog poluotoka pod Učkom u Kvarneru, o čemu posebno svjedoči Flor: »*Liburni sub extremis Alpium radicibus agunt, inter Arsiam Titiumque flumen*«.[44] Navod: »*sub extremis Alpium radicibus*« jamačno se odnosi i na primorski pojas u Podgorskom kanalu, podno Velebitskog bila, i to je potvrda više, da Liburni nisu nikada zahvatili teritorij s onu stranu Velebita, pa ni u rimsko doba. Na drugom mjestu Plinije još jednom točno precizira jugoistočnu granicu Liburnije prema Dalmatima, postavljajući je uz Skardonu i uz rijeku Krku: »*Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona, in amne eo* (t. j. rijeke Titius) *XII m. pass. a mari*«.[45] Iz ovog citata se jasno vidi, da je *Scardona* (Skradin) bila na granici Liburnije, a navodi se kao »*initium Dalmatiae*« jer je odmah preko rijeke išla cesta, koja je vodila na Delmatski teritorij, ali je nesumnjivo pripadala Liburniji.[46] Prema Japodima pak ostala je granica na rijeci Zrmanji kako isti autor[47] donosi: »*flumen Tedanius quo finitur Japydia.*« Ovakvo razgraničenje Liburnije potvrđuju i podaci, koji se mogu naći i u ostalim kasnijim izvorima, u Ptolomeja, Ravenata i dr.

Liburnija je bila sastavni dio juridičkog konventa, kome je bilo sjedište u Scardoni.[48] Taj konvent je pored Liburna obuhvaćao i Japode. Stariji pisci, a što je još važnije arheološki dokumenti, naročito epigrafički, pružaju podatke, iz kojih se zaključuje, da ova zajednička pripadnost istom konventu nije dovela do stapanja tih dvaju plemena. To je potpuno opravdano, ako se ima na umu značaj i uloga juridičkog konventa, koji svojim djelovanjem nije bitno utjecao na razaranje društvenih institucija domaćeg stanovništva. U natpisima se posebno spominju Liburni i Liburnija, *civitates Liburniae, sacerdos Liburnorum*[49] i dr., dok Japodi imaju svoje *princepse* i *praepositusa.*[50] Isključivo na području Liburnije nalaze se za prva tri stoljeća carstva specifični nadgrobni spomenici liburnskog tipa, od otoka Krka do rijeke Krke.[51] S obzirom na ono, o čemu je bilo govora u prvom dijelu ovog rada, važno je upozoriti na njihovo odsustvo na otocima Cresu i Lošinju, pa na Kvarnerskom kopnu.

Međutim ove granice Liburnije, što ih izvori pružaju, bile su u pitanju već na kraju republike i na početku carstva, posljednjih decenija prije n. e., a pogotovu u kasnijim stoljećima. Spomenimo najprije epizodu u razgraničenju Liburna prema Delmatima, zabilježenu u Apijana.[52] Ratoborni Delmati, koji su spustivši se na obalu postali jugoistočni susjedi Liburna, oteli su ovima 50. god. prije n. e. Promonu

(Tepljuh kod Drniša). Liburni su intervenirali kod Cezara i tražili, da im se taj grad vrati, ali svi njihovi napori ostali su bez uspjeha. Promona se nalazila s onu stranu rijeke Krke, izvan liburnskog teritorija, kako je naprijed omeđen. Moglo bi se ovdje raditi o tome, da su Liburni nekada, prije spuštanja Delmata prema moru, držali pojas zemljišta i preko Krke i da su to područje postepeno gubili nadiranjem Delmata te bi Promona bila posljednji posjed, koji im je bio još preostao s onu stranu rijeke.[53] Ipak čini mi se vjerojatnijim, da su Liburni u ovom slučaju posegnuli za tuđim teritorijem, samo u tome nisu uspjeli, jer bi se teško moglo protumačiti, zašto im nije koristila intervencija kod Cezara i zašto je to mjesto s okolicom ostalo izvan njihovih granica i nakon definitivne pacifikacije i organizacije provincije, koja je izvršena upravo poslije ugušenja ustanka, što su ga podigli Delmati.

I sjeverozapadna granica Liburnije, kao i sami njezin integritet, došla je u pitanje u prvim decenijama carstva. Kako je u novije vrijeme dokazao E. Polaschek,[54] a o tome je i prije njega raspravljao A. Premerstein,[55] radilo se o tome, da se veći dio Liburnije uključi u X. regiju Italije, u koju je bila obuhvaćena i Istra. Analizom podataka, što ih pruža Plinijeva h. n., on je utvrdio, da se gotovo sva mjesta Liburnije *(civitates)*, što ih Plinije donosi, spominju dva puta u tom djelu, i to prvi put alfabetskim redom u nizanju gradova i plemena X. regije, i drugi put po geografskom nizu u opisu Liburnije.[56] Prisustvo liburnskih gradova u sklopu X. regije ukazuje na to, da je postojala ozbiljna namjera, da se Liburnija pripoji Italiji, odnosno njezinoj X. regiji. Plinije je jamačno imao pred sobom listu liburnskih gradova općina *(civitates*, njem. Gemeinwesen), sastavljenu od cenzora, u kojoj su ti gradovi bili poređani alfabetskim redom te ju je iskoristio i umetnuo ta mjesta u tekst, gdje govori o X. regiji. Međutim do ostvarenja te zamisli nije došlo, a o razlozima, koji su naveli rimske vlasti, da uključe Liburniju u tu regiju, kao i o motivima, koji su ih doveli do odluke da to ne provedu u život, možemo samo nagađati. Sigurno je međutim, da se ta namjera pojavila zbog *graničnog položaja* Liburnije, koji je u kasnijoj historiji bio za nju od velike važnosti.

Pred nekoliko godina pojavilo se mišljenje, da je dio Liburnije, od Tarsatike (Trsata) do Albone (Labina), bio izdvojen i pripojen Italiji oko 170. god. n. e., u vrijeme provale Markomana i Kvada.[57]

Tada je bila stvorena t. zv. *praetentura Italiae* sa zadatkom da štiti njezine istočne granice. S njom u vezi je i izgradnja *Limesa* kod Trsata.[58] Međutim stvaranje ove pretenture ne znači još i uklapanje teritorija, što ga ona štiti, u sastav Italije, jer je poznato, da se pretenture uvijek ističu naprijed, izvan teritorija, koji se želi braniti.[59] Takvu su funkciju i položaj one imale na limesima carstva s onu stranu granica imperija, a pogotovu su je morale imati duboko u unutrašnjosti, kao što je Trsat. Prema tome ovo povezivanje krajnjeg sjeverozapadnog dijela Liburnije s Italijom u vojno-obrambenom cilju nije nikako moralo

povući za sobom i političko-administrativnu aneksiju tog teritorija Italiji. Međutim ipak nije moglo ostati bez posljedica ovo spajanje kvarnerske Liburnije s Italijom, makar samo i u vojnom pogledu. Prekidom pax romanae i provalom Kvada i Markomana započinju stoljeća stalnog pritiska barbara na granice imperija, sve više dolazi do izražaja važnost Liburnije kao graničnog i obrambenog teritorija i već u 5. st., za gotskog vladanja, znatan njezin dio bit će organiziran zajedno s istočnim graničnim teritorijem Italije u jedinstveno područje, sa zajedničkom vojno-političkom upravom, stvorenom radi zaštite istočnih granica Apeninskog poluotoka.

LIBURNIJA U RANOM SREDNJEM VIJEKU

Ime Liburnije, kao naziv za određeni teritorij, preživjelo je Antiku i javlja se u vezi s događajima iz naše ranije nacionalne historije. Ali pitanje, što je to Liburnija u izvorima 9. st. nije riješeno, a malo se o tome i raspravljalo. Nešto malo je o tom problemu pisao Šišić, a M. Barada ga se jedva dotakao.

Prelazim preko pisaca po izmaku Antike, koji već pišu historijsku geografiju, kao što je to Ravenat i dr., jer iz njihovih podataka ne možemo izvući nikakav zaključak što se tiče ranosredovječne Liburnije. Liburniju u ranom Srednjem vijeku spominju isključivo franački izvori, opisujući prilike i događaje u našim krajevima. Ti su događaji suvremeni piscima tih izvora, pa po tome i njihovi podaci imaju prvorazrednu vrijednost. Iako ti izvori govore više manje o istim događajima i na isti način, iako su vjerojatno neki od njih u međusobnoj zavisnosti, ipak je važno upozoriti na njihov broj i na činjenicu, da svi ti izvori događaj, o kome će biti riječi, lokaliziraju u Liburniji. Evo citata iz tih izvora:

U Annal. Lauriss. govori se, da je Erih bio ubijen »*iuxta Tarsaticam Liburniae civitatem*«.[60] U Einhardovim analima također »*apud Tharsaticam, Liburniae civitatem*«.[61] Pjesnik Saxo de gestis Caroli Magni (3,257) kaže za Eriha: »*Oppugnare Liburnorum contenderat urbem Tharsaticam*«.[62] U Einhardovoj Vita Caroli Magni gl. 13 priča se, da je Erih »*in Liburnia iuxta Tharsaticam... interceptus*,[63] a u gl. 15 navodi, da je Karlo pokorio »*Dalmatiam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus, quas ... Constantinopolitanum imperatorem habere permisit*«.[64] Navedeni pjesnik Saxo u Annal. de gestis Caroli Magni 4 pjeva, kako je Karlo pokorio obje Panonije, pa ... »*arva Liburnorum, vel que vocitantur ab Histro (nec non Dalmatiam sibdidit et Daciam)*«.[65] U pjesmi akvilejskog patrijarha Paulina, koji je suvremenik navedenih događaja, priča se, da je Erih poginuo kod Laurenta (Lovran?):»*Liburnum litus, quo redundant maria, mons inimice Laurentus qui diceris... ubi cecidit vir fortis in proelio*«.[66] Napokon još jedan važan podatak: u vita Hludowici 34 naziva se dalmatinsko-

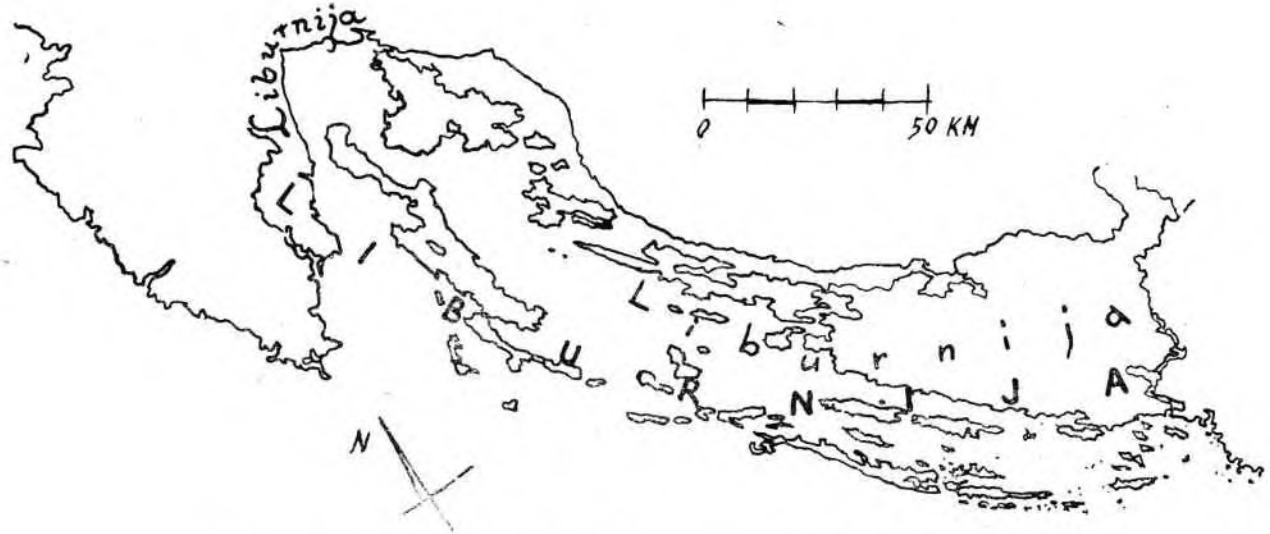

Pretkeltska (mala slova), rimska (kapitala) i ranosredovječna (kurziv) Liburnija.

hrvatski knez Borna »*Dux Dalmatiae atque Liburniae*«.[67] Još jedan razlog vše, da se pokuša utvrditi, šta se stvarno krije pod Liburnijom citiranih franačkih izvora. Budući da ostali izvori tog doba Liburniju ne spominju, morat ćemo se zadovoljiti zaključkom, koji se nameće analizom naprijed navedenih vijesti.

Govoreći o citiranoj pjesmi patrijarha Paulina F. Šišić navodi: »u istoj se pjesmi slave i ratna djela Erichova, iz kojih izlazi, da su budi sam Erich, budi njemu podvrgnute vojskovođe vojevale po Panonskoj Hrvatskoj, Srijemu i na granicama Dalmacije, što može s obzirom na *Liburniju* značiti i *zemlju preko Krke* (podvukao Šišić«).[68] On to dopušta na temelju ovog citata: »... *Barbaras gentes domuit sevissimas, cingit quas Drauva, recludit Danubius, celant quas iunco paludes Meotides* (?), *ponti coarctat quas unda salsiflui, Dalmatiarum quibus obstat terminus*«.[69] Šišić dakle dopušta, da bi u Paulinovo vrijeme granica između Liburnije i Dalmacije išla rijekom Krkom. Međutim radi se ovdje jamačno o krivoj interpretaciji patrijarhova teksta. Paulin na tom mjestu hoće, vjerojatno pretjerujući, da na pjesnički način omeđi područje, koje su nastavale te barbarae gentes, što ih je Erih pokorio. Stoga on povlači liniju sa sjevera, koja ide rijekom Dravom i Dunavom s Meotidskim (?) jezerom, a na jugu, sa suprotne strane te linije, završava *(terminus)* morem *(unda salsiflui ponti)*, kojim ujedno završava i Dalmacija. Ukratko dakle od Drave i Dunava do Jadrana. O rijeci Krki ne može biti govora, jer pjesnik ovdje općenito obuhvaća *(coarctat)* prostor između panonskog porječja i mora. Prema tome ne može se iz toga povući nikakav zaključak s obzirom na granice Dalmacije, pa tako niti Dalmacije prema Liburniji.

Navodim dalje ovo Šišićevo mišljenje,[70] koje se dotiče ovog pitanja: »Drinov (Južnije Slovjane i Bizantija v X. v., Moskva 1876., 37–38) izrekao je mišljenje, da je Borna najprije bio knez Gačana, onda ga tek za nagradu za njegovo držanje u vrijeme Ljudevitova ustanka učiniše Franci knezom »svih svojih dalmatinskih oblasti«, jer, kako Drinov upozorava, po Eihardu Borna ima 818. god. naslov *dux Guduscanorum*, 819. god. *dux Dalmatiae*, a 821. god. *dux Dalmatiae atque Liburniae*«. »Ali ja držim – nastavlja Šišić – da to mišljenje ne stoji, jer budući da su Gačani žitelji Liburnije, ne vidim napretka ili nagrade između 818. i 821. g. već obratno ono dux Dalmatiae od 819. moralo bi nam značiti po Drinovljevu načinu zaključivanja, gubitak Gačana, a ipak njegov izvor Annales regni Francorum (ed. cit. 151) upravo na onom mjestu, gdje daje Borni naslov *dux Dalmatiae* neposredno nastavlja, kako je on *cum magnis copiis ad Colapium fluvium Liudevito se venienti occurens, in prima congressione a Guduscanis deseritur ... Guduscani domum regressi iterum a Borna subiuguntur*, dakle su Gačani već bili njegovi podanici, pa i ponašanje njihovo spram Borne ne pokazuje, da je on najprije bio samo njihov vladar i onda tek da se dalje širilo njegovo vladanje, a navlastice riječi anala *iterum a Borna subiuguntur* kao da to i potvrđuju. Iz ovih golih titula dakle ne da se drugo zaključiti, već

da su u Bornino doba u dalmatinskohrvatskoj kneževini još jasno razlikovali teritoriju Liburnije od Dalmacije, to jest nekadašnji rimski konvent Liburniju (od Raše do Krke) od Salonitanskoga ili prave Dalmacije; ali otale zaključiti da su Gačani bili osobita oblast, osobita opet Liburnija, a osobita Dalmacija (između Krke i Cetine) i, razumije se, svaka oblast sa svojim zasebnim knezom, sasvim je neispravno.« Nas zanimaju dvije stvari, koje ovdje Šišić tvrdi: da su Gačani žitelji Liburnije i da ta Liburnija nije ništa drugo do li nekadašnji rimski konvent »Liburnija« od Raše do Krke. Međutim ne stoji ni jedno niti drugo, kao što ne stoji, da se u to doba identificirala Dalmacija sa Salonitanskim konventom iz Antike.

Gacka, a s njom i Gačani, nikada se nije nalazila u sklopu Liburnije, pa ni u rimsko doba. Granica Liburnije išla je, kako je navedeno i kako Plinije nedvosmisleno donosi, rijekom Zrmanjom. Preko te rijeke i preko Velebita protezati Liburniju sasvim je promašeno i neosnovano, kako sam ukazao. Gačani se nalaze na teritoriju starih Japoda, kojima se propašću Antike zamelo ime. Također nije ispravna tvrdnja, da je postojao rimski konvent Liburnija, od rijeke Raše do Krke. Postojao je ovdje Skardonitanski juridički konvent, sa sjedištem u Skardoni, na samoj liburnsko-dalmatinskoj međi, pod koji su potpadali, kako Plinije navodi, *Japodes et Liburnorum civitates XIIII*, t. j. Japodi i četrnaest liburnskih gradova-općina (Gemeinwesen).[71] Ne radi se dakle o posebnom konventu, već o japodsko-liburnskom, u kome se doduše nalaze Gačani, ali u japodskom, daleko većem, dijelu konventa. Japodi se nisu nikada stopili u rimsko doba s Liburnima, unatoč tome, što su potpadali pod isti konvent i na to sam već upozorio. Kao što se može lako dokazati, da se pojam Dalmacija, uži ili širi, nikada nije izjednačio sa Salonitanskim konventom, još lakše je zaključiti, da se ni onaj Skardonitanski nije identificirao sa Liburnijom. Protiv toga govore i citirani franački izvori, kako će se vidjeti. Uostalom malo je vjerojatno, da se čak od 9. st. sačuvala bilo kakva tradicija na rimske juridičke konvente. Već na prijelazu iz 3. u 4. st. n. e. oni gube sve više važnost i jamačno su već u Antici na njih zaboravili.

Nesumnjivo je, da je jedna stvar rimska oblast Liburnija, sastavni dio provincije Dalmacije, a druga ova Liburnija, koja iskrsava prvih decenija 9. st. Da bi nekako odgovorili na pitanje, koji je stvarni geografski sadržaj te Liburnije franačkih izvora, potrebno je najprije utvrditi, što ona nije, odnosno što obuhvaća Dalmacija tih istih izvora i što ostaje da se prida Liburniji.

Za franačke izvore Dalmacija je, u općim crtama, područje rimske Dalmacije, bez Prevalitane, naravno. Tradicije te provincije, ne samo što se tiče imena već i opsega, održale su se donekle i poslije propasti Zapadnog rimskog carstva i u njezinim se granicama, više manje, formirala Dalmatinska Hrvatska.[72] Franački izvori razlikuju u toj Dalmaciji dvojno žiteljstvo: Romane i Slavene (Hrvate).[73] Važno je, da oni teritorijalno razlikuju Dalmaciju u širem smislu riječi i posebno *civi-*

tates maritimae u njoj, koje je Karlo Veliki »prepustio« *(habere permissit)* Bizantu.[74] A znamo, da te *civitates maritimae* (primorski gradovi) nisu ništa drugo doli romanski centri na obali i otocima, koji su sačinjavali bizantski temat. Drugim riječima oni predstavljaju onaj dio Dalmacije, koji je za bizantske izvore sama Dalmacija.[75] Nigdje u tadašnjim izvorima ne ćemo naći, da je na pr. Zadar, ili Nin, ili Biograd, ili bilo koji drugi centar, bilo hrvatski bilo romanski, u Liburniji. Gledano s franačkog stajališta, ti su gradovi bili u Dalmaciji, s bizantskog u Hrvatskoj, osim Zadra, naravno, koji je u Dalmaciji. Ali ne samo Zadar, već i Osor, Krk i Rab na sjeveru pripadaju Dalmaciji, s franačkog (civitates maritimae) i bizantskog stajališta (temat), a to je daleko od rijeke Krke. Nema dakle sumnje, da franački izvori govoreći o Dalmaciji misle na tu širu Dalmaciju, preživjelu na antičkim tradicijama, u koju je pripadala i Liburnija, odnosno njezin veći dio. A po našem mišljenju, postojao je i jedan manji dio Liburnije, koji u doba spomenutih izvora nije bio uključen u tu Dalmaciju i koji je upravo zbog toga sačuvao posebno ime, Liburnija.

Već sam ukazao na pokušaje, zajamčene u Plinija, da se veći dio Liburnije uključi u X. regiju. Ostavimo po strani mogućnosti iz doba provale Kvada i Markomana i stvaranja pretenture Italije, koja je zahvatila i periferni dio istočnih granica Italije. Može se utvrditi sa sigurnošću, da je u 5. st. dio sjeverozapadne Liburnije bio izdvojen iz Dalmacije i podređen gotskom comesu, kome je sjedište vjerojatno bilo u Akvileji. Taj podatak crpemo iz Notitia dignitatum (5. st.). Tu se spominje *comes Italiae*, kojega je vlast sezala područjem, što ga Not. dign. naziva *tractus Italiae circa Alpes*,[76] u današnjoj Julijskoj krajini. Danas je prilično raščišćena funkcija ovih *comes Gothorum*. To su bili u prvom redu vojni funkcioneri, naročito u graničnom području.[77] Pored tog comesa, postojao je čitav niz nižih, koji su zapovijedali manjim područjima i bili mu podvrgnuti. Jedan od njih je sigurno i onaj *comes insulae Curritanae et Celsinae* (komes otoka krčkog i creskog), koga spominje suvremenik Kasiodor (425–455).[78] Iz ovoga sigurno zaključujemo, da su ta dva otoka, kao cjelina pod istim komesom, bila uključena u obrambeni sistem, koji je imao zadatak obranu Italije s istoka. Dalje, prema jugu, ne nailazimo u izvorima na te komese, a vjerojatno ih nije ni bilo. Logično je međutim, da je u taj tractus bilo uključeno i susjedno kopno u Kvarneru, inače bi položaj komesa s Krka i Cresa bio apsurdan. Dokle je dopirao taj tractus na kopnu, ne može se pouzdano utvrditi. Možda bi se moglo nešto zaključiti iz Ravenatskog geografa (6. st.), koji doduše crpe podatke iz starijih djela i piše više manje historijsku geografiju, ali ipak kaže, da Italija završava negdje oko Tarsatike (Trsata).[79] Tako, eto, od rimskih vremena do 6. st. vidimo, da je jedan dio stare antičke Liburnije izdvojen iz teritorija Dalmacije i uključen u obrambeni sistem, u koji je bio uključen također i dio Istre i dr. Jamačno je stoga, da je taj dio Dalmacije, odvojen od nje, a historijski izvan Istre, sačuvao posebno ime. Logično je, što je to ime upravo Liburnija, jer to

nije Istra, a nije ni Dalmacija, već dio Liburnije, koja je većim svojim dijelom odavna pretopljena u Dalmaciju, dok je ovaj manji, periferni dio stalno bio izložen različitim administrativnim i organizacionim promjenama, koje su bile skopčane s obranom istočnih granica Italije, od Plinija do franačke marke i kneza Borne.

Za pitanje, o kome je riječ, nije važno, da li je ime Liburnija u 9. st. sačuvano preko kontinuirane tradicije iz Antike, ili je pak to učena rekonstrukcija karolinških pisaca, koji su, na temelju studija historijskih izvora, našli za ovo područje pogodno ime. Prvo mišljenje je vjerojatnije. Bitno je, da ta Liburnija ima svoj određeni stvarni geografski sadržaj, da ona nije Liburnija iz rimskog vremena niti »liburnski konvent« od Raše do Krke i da ona do u doba kneza Borne predstavlja teritorij, koji je izvan Dalmacije. Time se mijenjaju osnovne postavke, s kojih je pošao Šišić u tumačenju navedenih citata iz franačkih izvora i u interpretaciji ove Liburnije. Začudo je prešao preko mišljenja F. Račkog[80] (kao uostalom i svi ostali, koji su se dotakli tog pitianja), koji je intuitivno, ne ulazeći detaljnije u problem razgraničenja Liburnije 9. st., došao do zaključka, da ona predstavlja »dio Dalmacije do Istre«.

Dokle se protezala ta Liburnija, teško je određeno i posve pouzdano odgovoriti. Historijski izvori, što smo ih naveli, kao i geografsko-morfološki momenti tog područja sugeriraju zaključak, da je ona mogla obuhvatati ne samo Kvarner s otocima Krkom i Cresom, već i dio kopna uz more, koji se stere do u visinu južnog rta otoka Krka, t. j. negdje do oko Senja. M. Barada, identificirajući teritorijalno sjeverozapadnu Krajinu (odnosno *Marchiju Dalmatiae*) s Liburnijom 9. st., proteže ovu sve do Velebita.[81] Ove granice, što se tiče primorskog pojasa, vrlo su uvjerljive i mogu se primijeniti i na našu Liburniju. Ali ako je ta Krajina zalazila dublje u unutrašnjost, kako Barada zastupa, teško bi se mogla izjednačiti teritorijalno s Liburnijom, jer nemamo nikakvih potvrda, da je ova posljednja zalazila preko gorskog masiva u unutrašnjost. Liburnija bi u tom slučaju predstavljala samo primorski pojas te Krajine. Međutim u određivanju odnosa naše Liburnije s Krajinom, odnosno marchijom, ukazuju se ne male poteškoće. Od prvih decenija 9. st., kad se zadnji put spominje Liburnija, pa do druge polovine 11. st., kad se javlja *Marchia Dalmatiae*,[82] odnosno do kraja istog stoljeća i početka 12. st., kad se sreta ime Krajine u Baščanskoj ploči,[83] prošla su gotovo dva stoljeća. Kroz ta duga i odsudna stoljeća, u kojima se formirala, razvila i izgubila samostalnost hrvatska država, morala je i ta Krajina doživjeti svoj razvoj. Držim da je mnogo pomognuto pitanju njezina postanka time, što sam ukazao na prethrvatske tradicije ovog obrambenog područja. Ali što je ta Krajina, odnosno marchia, *de facto* na kraju 11. st., teško je odrediti. Pitanje je, da li je ona još tada bila organizirana kao marchia u *pravom smislu* riječi, s još tada aktuelnom namjenom obrane sjeverozapadnih granica, ili je to samo teritorij s posebnom organizacijom naslijeđenom po *tradiciji* iz starijeg vremena (usporedi našu Vojnu Krajinu), ili je napokon ona sada samo topo-

nomastički *survival*, kao na pr. i naš današnji Kordun?[84] U svakom slučaju bit će teško staviti znak jednakosti između Liburnije 9. st. i Marchije Dalmatiae 11. st. Možda čak i između te marchije i Krajine s Baščanske ploče. Vjerojatno će imati sreće novi pokušaji interpretacije Baščanske ploče, koji događaje i mjesta, što ih ona navodi, sužuju teritorijalno na sam otok Krk i njegovu neposrednu okolicu, čime smisao i sadržaj tog spomenika postaju mnogo jasniji i uvjerljiviji.[85]

Bez obzira na ta pitanja, u koja ovdje ne možemo detaljnije zalaziti, jedno je jasno: sjeverozapadni dio antičke Dalmacije, koja kao širi pojam obuhvata i Liburniju, bio je još u prethrvatsko doba organiziran kao pogranično područje, izdvojen iz teritorija Dalmacije i povezan u obrambeni sistem Italije radi zaštite njezinih istočnih granica. Na kraju 8. st. to je područje, zajedno s ostalom Dalmacijom, Istrom i dr. došlo pod franačku vlast. U Konstantina Porfirogenita nalazimo, da Hrvatska dopire do (granica) grada Labina (Albunosa).[86] Pitanje je, kada je ovaj pogranični pojas, u franačkim izvorima Liburnija, bio pripojen Hrvatskoj?

Sigurno je, da je Drinov unekoliko imao pravo, ma da svoje mišljenje nije jače obrazložio, kad je tvrdio, da geografski elementi u tituli kneza Borne imaju svoje značenje, naročito onaj, s kojim ga sretamo pred njegovu smrt 821. god., gdje se naziva *dux Dalmatiae atque Liburniae*. Vrlo je vjerojatno, da je taj dio Dalmacije (Liburnija) došao u sklop hrvatske države upravo za Borne, pred kraj njegove vladavine.[87] Prilično je jasna i historijska pozadina ovog događaja, ako se imaju na umu ne male Bornine zasluge i njegovo držanje spram ustanka Ljudevita Posavskog. A i kako bi mogli jednostavno preći preko pojave tog elementa proširene Bornine titule, zajamčene u vjerodostojnim suvremenim izvorima iz prve ruke, iz pera autora, kojima su dobro bili poznati koliko suvremeni događaji, toliko i geografska stvarnost u Istočnoj marki i u susjednim oblastima. Otkuda najedamput u jednom te istom izvoru, koji Bornu spominje nekoliko puta, dodatak *atque Liburniae*, one iste Liburnije, koju niz franačkih analista i biografa spominje? Uvjerljivo je stoga, da onaj dodatak *atque Liburniae* označuje teritorijalno proširenje Bornina suvereniteta nad tek pripojenim područjem.

Razlozi, koje je iznio Šišić u pobijanju Drinovljeva mišljenja, i nisu tako uvjerljivi poslije svega, što je izloženo, t. j. da Gačani nisu žitelji Liburnije i da ova Liburnija 9. st. nije, po svom opsegu, Liburnija iz doba rimskog carstva. Šišić je zastao pred pojavom trećeg Bornina naslova *dux Guduscanorum*, dok mu je Drinov dao veće značenje, negoli ga je sam po sebi mogao imati, tvrdeći, da je Borna bio najprije *knez* Gačana. Čini se, da se pojava i tog naslova, koji obuhvata uži teritorij pod Borninom vlašću, može objasniti. Može se naime utvrditi na temelju citiranih franačkih izvora, da je Borna ipak bio u nekim posebnim odnosima prema Gačanima, koji se posebno izdvajaju od svih ostalih njegovih podanika. To se vidi iz činjenice, da su *samo oni* sudjelovali u boju protiv Ljudevita Posavskog, pod Borninim vodstvom, 819. god.[88]

i što *samo oni*, između svih ostalih njegovih podanika, šalju iduće godine poslanike caru Ludoviku *(missi ... Goduscanorum)*;[89] on je knez Dalmacije, Dalmacije i Liburnije, odnosnih teritorija, ali kad se radi o odnosu prema Gačanima, on nije knez Gacke, već *dux Guduscanorum*, njegovo je ime uz demotik, a ne uz toponim. Koje čudo onda, da se upravo 819. god. javlja taj naslov, kad je Borna s Gačanima vodio borbu s Ljudevitom Posavskim. Da je u toj prilici raspolagao samo s njima, vidi se iz Einhardova djela, jer kad su ga Gačani napustili *(a Guduscanis deseritur)*, nije mu preostalo ništa doli nekoliko najbližih, koji su mu pružili zaštitu i pomogli da umakne pogibli *(auxilio tamen praeterianorum suorum protectus evasit)*.[90] Pa ako ne možemo nikako drugačije protumačiti taj naslov niti mu pridati značenje ma i najmanjeg suvereniteta, ostaje još uvijek mogućnost, da se riječ *dux* u ovom slučaju tumači kao vojskovođa, zapovjednik vojske, što je Borna u sukobu s Ljudevitom zaista i bio. Ali to su samo kombinacije. Radi se o Gackoj, župi, koja je zajedno s Krbavom i Likom bila pod vlašću bana hrvatskoga, kako donosi Konstantin Porfirogenit.[91] Ali od Borne do Porfirogenita proteklo je 120 godina. Genealogija naših najranijih vladara je još uvijek hipotetična,[92] postanak banske vlasti također,[93] a o razlozima pomjeranja političkih centara dalmatinske Hrvatske od Gacke preko Nina do u zaleđe bizantsko-romanskog Splita jedva da je što napisano.

Treba se dakle samo utoliko složiti s Šišićem, kad je govor o naslovima kneza Borne, da bi bilo neispravno pretpostavljati tri različite oblasti (Dalmacija, Liburnija, Gacka) s tri različita vladara. Utoliko je Drinov pretjerao. Ali isto tako bilo bi neispravno prelaziti preko njih i odreći im svaku vrijednost u stvaranju historijskih zaključaka. Ako se prihvati tumačenje spomenutog naslova *dux Guduscanorum*, ona druga dva, *dux Dalmatiae* i *dux Dalmatiae atque Liburniae* ne pružaju nikakve poteškoće, nakon svega što je izloženo. Dalmacija s Liburnijom u ovom slučaju obuhvata u cjelini teritorij primorske Hrvatske na kraju Bornine vladavine i dobiva malo kasnije u domaćim dokumentima i epigrafičkim spomenicima ekvivalentnu zamjenu u nazivima *dux Chroatorum*, *dux Sclavorum*. Naziv Dalmacija sve se više gubi u značenju dalmatinske Hrvatske, naročito u domaćim izvorima.

Ime pak Liburnije konačno nestaje s posljednjim naslovom kneza Borne i oživjet će tek u literaturi humanističkih pisaca, ali sada naravno bez aktuelnog sadržaja, kao pojam historijske geografije.

ZAKLJUČAK

Iz svega izloženoga može se povući ovaj zaključak:

– Najstariju postojbinu Liburna u prethistoriji predstavlja područje današnje sjeverne Dalmacije, otprilike rijeci Krki na sjever, s pripadnim otočjem.

– Za keltske ekspanzije u današnju Liku Liburni su proširili svoj teritorij prema sjeverozapadu, okupirali podvelebitsko primorje i Kvarnersko otočje.

– Definitivna granica Liburnije prema Istri povučena je na početku rimske dominacije, kad je rijekom Rašom (Arsia fl.) određen završetak X. regije i početak Liburnije, dok je jugoistočna granica Liburnije prema Delmatima ostala rijeka Krka (Titius fl.).

– Liburnija je u rimsko doba bila uključena u Dalmaciju, ali je sačuvala ime kao uža regija plemena Liburna.

– U cilju obrane istočnih granica Italije, krajnji sjeverozapadni dio Liburnije bio je za provale Kvada i Markomana uključen u vojnom pogledu u organizaciju obrane Italije, a za gotskog i franačkog vladanja u vojničkom i političko-administrativnom.

– Taj dio Liburnije, granični po položaju, izdvojen iz sklopa Dalmacije, zadržao je i u ranom Srednjem vijeku posebno ime Liburnija, kad je već čitav veći dio njezin bio obuhvaćen nazivom Dalmacija.

– U Konstantina Porfirogenita dalmatinska Hrvatska, razgraničena uglavnom na temelju prostranstva Dalmacije u Antici, opet počinje rijekom Rašom kao i u rimsko doba, odnosno gradom Labinom (Albunos u Konst. Porf.).

– Vjerojatno je, da je upravo za kneza Borne to područje opet bilo priključeno (821. g.) teritoriju Dalmacije, odnosno dalmatinskoj Hrvatskoj.

– Iz toga proizlazi, da je Liburnija ranosredovječnih franačkih izvora imala ne samo realni geografski sadržaj, već i puno opravdanje u proširenoj tituli dalm. hrvatskog kneza Borne, koji se uz *dux Dalmatiae* 821. god. naziva *atque Liburniae.*

Dogodilo se tako, da je periferija liburnske zemlje i relativno kasnija liburnska teritorijalna akvizicija najduže sačuvala ime Liburnije. Poslije 821. god. zameo joj se trag.

BILJEŠKE

[1] K. Müller, Fragmenta historicorum Graecorum (FHG), Pariz 1879, fg. 61. – F. Jacoby, Die Fragmenten der griech. Historiker I. (FGH).

[2] Argon. IV. 522 i d.

[3] U radu: »Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u star. želj. dobi« u Vjesniku za arheol. i hist. dalm. (VAHD) LV (u štampi).

[4] VI, 269. – Tukidid dva puta (III, 72 i 81) spominje na o. Krfu Ὑλλαικὸς λιμήν (Hiličku luku), koje se ime ne može odvojiti od liburnskih susjeda Hyllâ, što ih spominju Ps. Skilak (gl. 22), Ps. Skimno (st. 407) i dr. Vjerojatno je, da treba liburnskoj okupaciji tog otoka zahvaliti pojavu ovog toponima na Corcyri. – Sr. P. Kretschmer, Einleitung in d. Geschichte d. griech. Sprache str. 255 i A. Fick, Vorgriechische Ortsnamen str. 142.

[5] FHG, fg. 141 str. 302. – sr. i fg. 140 ibid.

[6] FGH I. fg. 6.

[7] Epit. I. 21.

[8] K .Müller, Geographi Graeci minores, Pariz 1855, str. 370.
[9] Illyr. II. 39. Sr. Zippel, d. röm. Hersch. in Illyr., 35.
[10] Aen. I, 244.
[11] III, 112.
[12] Sr. o tome djelo M. Krahe, Die alten balkanillyrischen Personennamen, Heidelberg 1929, passim i posebno moj rad u VAHD LV.
[13] Polib. III, 100. – Lekcija nije posve pouzdana, sr. Nissen, Italische Landeskunde II, 787.
[14] Sr. Deecke, Die Etrusker u sp. dj. H. Krahea na str. 91 i 108, te H. Barić. Ilirske jezične studije u Radu Jugosl. akad. zn. i umj. knj. 272(194), str. 164.
[15] Liv. hist. X, 2.
[16] GGM stih 369 i d. – U prijevodu: »Zatim je more zvano Jadransko. Teopomp opisuje njegov smještaj ... ima otoke veoma slične Kikladima, od kojih se neki nazivaju Apsirtidi i Elektridi, a neki Liburnidi.«
[17] Sve predane oblike vidi u Pauli–Wissowa, Realenc. d. Altertumwissenschaft (PWRE) I s. v. i Krahe, sp. dj. s. v.
[18] O tom topon. sr. P. Skok u GZM, Sarajevo XXIX (1917), str. 125.
[19] De adm. imp. izd. Bonn. gl. 29. – F. Rački, Documenta str. 401 i 404.
[20] Predane oblike v. u PWRE IV. s. v. i u sp. djelu H. Krahea s .v. O odnosu naziva *Curicum* (grad Krk) prema *Curicta* (otok Krk) i *Curicticus* (pridjev krčki) sr. rad P. Skoka u Glasniku zemaljskog muzeja (GZM) Sarajevo XXIX (1917), str. 121 i d.
[21] GGM stih 391 i d. U prijevodu: »Do Veneta su Tračani zvani Istri. Kod njih su smještena dva otoka za koje se smatra, da daju odličan kositar. Poviše njih su Izmeni i Mentori.«
[22] U radnji: »Naša obala u Ps. Skilakovu Periplu«, Rad Jug. akad. zn. i umj. (u štampi).
[23] III. 21.
[24] GGM gl. 21. U prijevodu: »Uz tu zemlju su ovi otoci, kojih su mi poznata imena (a ima i mnogo drugih bezimenih): otok Istris (dug) 310 stadija, širok 120 stadija, kleitreilitria, Mentoridi.«
[25] Chron. Pasch. izd. Bonn. 541; Sokrat II. 34 i Sozomen, GGM. str. 27.
[26] Sr. III dio mog sp. rada u Radu Jug. akad.
[27] PWRE s. v. i A. Mayer, de Japodibus u »Serta Hoffilleriana«, Zagreb 1940, str. 196.
[28] Sr. A. Mayer, Putovanja uz našu obalu pred više od dvije tisuće godina, 1943, II.
[29] III. 19.
[30] VII. 5. 2.
[31] FHG. fg. 54 i 65: »Ἰαπυγία, δύο πόλεις μία ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Ἰλλυρίδι.«
[32] O tome postoji opsežna literatura. od P. Kretschmera do A. Mayera i H. Barića. Upor. liter. u mom radu u VAHD LV.
[33] Sr. Atti e memorie della Società istriana della storia patria XXXVIII (1926), fasc. I. str. 158; fasc. 2 ,str. 59; XLVII (1937) str. 289 i dr.. i arheol. kartu u Enciklopedija Jugoslavije 1. str. 160. (koja ni u tim podacima nije potpuna).
[34] Na pr. Božanstvo *Ica* (CIL III 3031) iz *Flanone* (Plomin). Prema obavještenju Arheološkog muzeja u Puli naden je jedan natpis s imenom istog božanstva nedavno u samoj Puli.
[35] Sr. spom. dj. A. Mayera, De Japodibus .str. 195.
[36] Ps. Skilak donosi (GGM gl. 22): »Ovi (sc. Hili) kažu. da ih je tu nastanio Hilo, sin Heraklov; međutim oni su barbari. Nastavaju poluotok malo manji od Peloponeza.« Ps. Skimno (GGM st. 409) piše o njima: »po redu dolazi veliki Hilički poluotok, koji se izjednačuje s Peloponezom. Kažu. da na njemu nastavaju Hili petnaest gradova i da su rodom Heleni, jer su za osnivača (naseobine) uzeli Hila, sina Heraklova, ali su se pobarbarili ...«
[37] Sr. J. Alačevićev rad u Bull. dalm. XXVI (1903); V. Brunelli, Storia di Zara I, Venecija 1913, str. 70; K. Müller, GGM komentar uz gl. 21. Peripla.
[38] Sr. K. Patschov rad u Österreich. Jahresh. VI 74–75, 1903. i Die Lika in röm. Zeit, str. 24.

[39] Liter. o tom problemu v. u radu D. Rendića, Pseudo Skilak i južna granica Liburnije u »Historijskom zborniku« III, Zagreb 1950, str. 221 i d.

[40] Tako na pr. Pichler u djelu Austria Romana I, str. 131 i II. str. 270, a po njemu i Brunelli donosi kartu s nazivom plemena Katarbatâ na str. 98 sp. dj.

[41] Sr. III dio mog rada u Radu Jug. akad. zn. i umj.

[42] V. Brunelli, sp. dj. str. 85 i ss.

[43] III, 21.

[44] Epit. I, 21.

[45] III, 22.

[46] V. drugačije mišljenje D. Rendića u sp. dj. str. 228, koji postavlja težište prednjeg citata na ono »*initium Delmatiae*« i smatra, da je i Skardona u to vrijeme prešla u posjed Delmata.

[47] III. 21.

[48] Plin. III, 21: *conventum Scardonitanum petunt Japodes et Liburnorum civitates XIV.*

[49] CIL III 2808 iz *Scardone* (Skradin). U natpisu iz Senja, sada u Arheol. muzeju u Zagrebu, spominje se *sacerdos Liburnorum*. Na osebujnost liburnske onomastike upozorio je već Rendić u sp. dj. str. 228.

[50] Japodski starješine *(princeps* i *praepositus)* spominju se u natpisima iz Prilivice, posvećenim Bindu Neptunu. Sr. Patschov rad u GZM X (1898) str. 335 i 55.

[51] Sr. moj rad o Libur. nadgr. spom. VAHD LIII (1950–51) str. 59 i ss.

[52] Illyr. 12. – Sr. i V. Brunelli, sp. dj. str. 86.

[53] Tako Rendić u sp. dj. str. 228.

[54] U radu: Aquileia und die Nordostgrenze Italiens u »Studi Aquileiesi«, Aquileia 1953, str. 35 i d.

[55] U radu: Bevorrechtete Gemeinden Liburniens in den Städtelisten des Plinius u »Bulićevu zborniku« Zagreb–Split 1924, str. 203 i d. – Sr. i njegov članak u PWRE X Supl. 1241.

[56] Opis desete regije *(decima regio Italiae)* počinje s 18. pogl. U idućem navode se od liburnskih gradova: *Alutrenses* (Albonenses?), *Asseriates* (Asseria), *Flamonienses* (Flanona), *Nedinates* (Nedinum), *Varvari* (Varvaria). U 21. pogl. pak opet nabraja i neke od tih gradova, posebno one uz more, one na otocima i u zaledu.

[57] A. Degrassi, il confine nordorientale dell'Italia romana u Atti e mem. istr. NS I. Venecija, 1949, str. 54 i s.

[58] Spominje se *legatus Augusti ad praetenturam Italiae et Alpium* (Ann. epigr. 1893, 80). Sr. Daremberg–Saglio, Diction. des antiq. gr. et rom. IV 628. – O limesu kod Trsata, sr. B. Saria, Der spätantike Limes im westlich. Jugoslaw. u »Atti del V. Congresso internaz. di studi bizant. 1936, II, str. 308 i d.

[59] PWRE s. v. i Daremb. Saglio sp. dj. i mj.

[60] Sr. Rački, Documenta, str. 300.

[61] Rački, ibid.

[62] Rački, str. 301.

[63] Rački, str. 300.

[64] Rački, str. 315 .

[65] Rački, ibid.

[66] Rački, str. 301. U tekstu stoji: *Libicum litus*, što R. ispravlja u *Liburnum litus*. Sr. bilj. 13 na str. 303 sp. dj.

[67] Rački, str. 325.

[68] Povijest Hrvata u vrijeme nar. vladara, Zagreb 1925, str. 307, bilj. 19.

[69] Rački, str. 301.

[70] Sp. dj. str. 308, bilj. 21.

[71] Sr. moju bilj. 48.

[72] Da Dalmacija franačkih izvora zaista znači isto što i dalm. Hrvatska, svjedoče svi navodi iz tog doba, gdje se Dalmacija spominje (sr. Rački passim), a pored toga i Bornin naslov *dux Dalmatiae*. Sr. i iduću bilješku.

[73] Sr. Vita Hludowici imp. gl. 27. – Rački str. 317: ... »*Legatio ... erat de finibus Dalmatorum Romanorum et Slavorum.*«

[74] Sr. moju bilj. 64.

[75] Konst. Porf., de adm. imp. gl. 29. = Rački str. 401: τὰ τῆς παραλίας κάστρα, u kojima stanuju οἱ Ρωμάνοι, dakle isto što i *civitates maritimae* franačkih izvora.

[76] Not. dign. Occ. XXIV. – Bio je *vir spectabilis*. Sr. PWRE IV 658.

[77] PWRE 642 s. v.

[78] var. VII, 16. Sr. i PWRE IV 642. — O obliku *Curritanae* sr. P. Skok u GMZ XXIX (1917) str. 121. – *Celsinae* umjesto *Cersinae* (čitaj: Kersinae).

[79] Raven. IV, 31.

[80] »*Dalmatiae partem, Istriae contiguam*«, Rački str. 302.

[81] Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1952, str. 14: »Ta pak Krajina nije ništa drugo nego Liburnija franačkih anala IX st.«

[82] *Marchia Dalmatiae* spominje se samo jedamput, i to relativno dosta kasno (u *Chronicon pictum Vindobonense)* u vezi s događajem iz 1064. god., kad su Karantanci bili zauzeli tu marchiju. O tome sr., pored Šišića, M. Barada, sp. dj. str. 14; O. Mandić u »Histor. zborn.« Zagreb V (1952), str. 132.

[83] U tekstu natpisa: »... *vb dni kbneza Kosbmbta obladajućago vbsu Kbrainu*« ... Sr. tekst u Encikloped. Jugosl. 1. Zagreb 1955, str. 386.

[84] Značajno je, da se spom. *marchia* još u drugoj polovici 11. st. naziva *marchia Dalmatiae*, a ne *m. Chroatiae*, što ukazuje na njezino ranije postanje, kada se pojmom Dalmacije obuhvatala i primorska Hrvatska. M. Kostrenčić, u predavanju: O radnji Prof. M. Barade. Hrvatski vlasteoski feudalizam, Zagreb 1953, str. 14, dobro je primijetio, da Krajina, o kojoj je riječ, nije u 11. st. došla do izražaja kao obrambena organizacija. Ipak valja naglasiti, da je ona od svog postanja, koje je potpuno prekriveno tamom, pa do 11. st. morala imati iza sebe dugu historiju.

[85] N pr. potpuno je opravdana sumnja, da li se u natpisu radi o Mikuli (samostanu ili jednostavno lokalitetu tog naziva) u dalekom Otočcu, ili negdje bliže otoku Krku. Sr. V. Štefanić u Enciklop. Jugosl. 1, 387 s. v. Baščanska ploča. – I M. Kostrenčić (sp. dj. str. 9), iako drugačije gleda na značenje Krajine s Baščanske ploče, ograničava je na teritorij o. Krka.

[86] De adm. imp. gl. 30 = Rački, str. 406. Smisao teksta na ovom mjestu nije dovoljno jasan. Čini se ipak, da je Rački najbliži smislu originalna teksta, kad prevodi: *ad Istriae usque confinia sive* [usque ad, moj dod.] *Albunum urbem*« shvativši, da onaj genitiv κάβτρου Ἀλβούνου nije posesivni, već u zavisnosti od prijedloga μέχρι.

[87] Čini se, da je već Rački naslućivao, da je naša Liburnija 821. god. došla pod vlast hrv. kneza. Sr. njegovu bilj. na str. 302 sp. dj.: »*Dalmatiae partem, Istriae contiguam, Liburniam videlicet, quae Chroatorum duci subdita erat (v. inf. nr. 21 ad a. 821)*«, zaključujući po pozivanju na 821. god., kad se u Borninu naslovu javlja ono *atque Liburniae*.

[88] Einhard. annal. = Rački str. 322.

[88] Einhard. annal. = Rački str. 320.

[89] Vita Hludowici imp. gl. 31 = Rački, str. 320.

[90] Sr. Rački, str. 322. U tumačenju Bornina naslova *dux Guduscanorum* malo se šta može zaključiti iz ponašanja Gačana prema Borni (sr. Šišić, sp. dj. str. 310). Oni su ga napustili u boju s Ljudevitom, jer se sigurno nisu slagali s njegovom profranačkom politikom. Pitanje je, tko mu je pomogao, da Gačane ponovo podvrgne pod svoju vlast. Einhard (Rački str. 322) kaže: »*Guduscani domum regressi iterum a Borna subiuguntur*«. Nešto blaži je auktor Vita Hludowici imp. gl. 32 (Rački, str. 322), koji donosi: »*Borna ... desertores suos postea subegit*«. Bolje će dakle biti, ako se ti citati shvate tako, da su Gačani opet došli pod vlast Borninu, nego kao da ih je on još jednom *(iterum)* podjarmio.

[91] De adm. imp. gl. 31 = Rački, str. 400.

[92] Sr. o tome F. Šišić, Genealoški prilozi o hrv. narod. dinastiji, u »Vjesn. hrv. arheol. dr. NS XIII, Zagreb 1914.

[93] Šišić, Povijest Hrvata str. 526 i s. i 672 i s. Vidi i Ekskurs I uz sp. dj.

SUMMARY

LIBURNIA'S BOUNDARIES THROUGH THE CENTURIES

In this contribution the author undertakes the task to show what territory was embraced by Liburnia in the individual epochs from prehistory to the early Middle Ages, that is, to determine Liburnia's boundaries as well as the widening and narrowing of its territory. The author at first points to the fact that some geographic designations oftentimes change their real meaning through the centuries, while others disappear altogether. The name »Liburnia« is mentioned for the first time in Frankish sources of the ninth century A. D.

In prehistoric times Liburnia comprised the territory of to-day's Northern Dalmatia, approximately between the rivers Krka and Zrmanja, including the islands. The southern boundary of the Liburnians may be determined fairly accurately on the basis of data offered by two Greek geographic tractates composed by unknown authors, i. e. the so-called Pseudo-Skylax' »Periplus«, and Pseudo-Skymnos' »Periegesis«. They place to the south-east of this tribe the Hyllean Peninsula, inhabited by the Bullinians and the Hylleis, and this is the region between the Šibenik Channel and the Bay of Kaštel. A fairly accurate north-western boundary of Liburnia may likewise be drawn on the basis of data left by Pseudo-Skylax, Theopompus and Pseudo-Skymnos. Theopompus (Ps. Skymn. p. 369) separates the islands of Apsirtides and Electrides, while those to the south he names »Liburnian« (Λιβυρνίδες). It then follows, that once the islands of Cres and Lošinj (ancient Osor, Ἄψαρος), and maybe also the island of Krk (*Curicta*, Κουρικτική νῆσ.) were situated outside Liburnia. The same may be inferred from Pseudo-Skymnos' information (p. 391), who places in the land of the Istrians the islands »Ἀψυρτίδες, Ἠλεκτρίδες«, which, no doubt, are the well-known Amber Islands.

From Pseudo-Skylax' information (cap. 21), on the other hand, it is possible to conclude with certainty, that the islands of Mentorides

(Μεντροίδες) belonged to the Liburnians, i. e. Rab (Arva) and Pag (Cissa). The author further draws attention to the fact that the islands of Cres and Lošinj, by their archaeological features, are linked with the culture of Istrian Ramparts, whereby his opinion that these islands were bound to Istria and not to Liburnia is strengthened. Finally, Pliny himself (III, 21) as well as Strabo (VIII, 5, 2) expressly state that the Yapodians once held the sea-coast under the Velebit Massif. It would seem probable that the Liburnians took advantage of the Celtic invasion into the land of the Yapodians – to-day's province of Lika – to extend their possessions along the Channel of Podgora and over the Kvarner islands. In consequence, the above-mentioned information furnished by Pseudo-Skylax, Theopompus and Pseudo-Skymnos would depict a state that was older than their works, and from Pliny's data it is visible that he mentions the opinions of earlier writers. In the direction of the continent the Liburnians possessed their natural boundaries on the massifs of Velebit and Dinara, above the rivers Zrmanja and Krka. It was during the Older Iron Age that their culture flourished in this territory, possessing features of a separate cultural group.

The boundaries between Liburnia and the neighbouring tribes were fixed in the time of Roman domination. Towards the Hystrians – according to Pliny, Florus and many others – the boundary was on the river Raša (Arsia fl.); towards the Yapodians, it lay on the river Zrmanja (Tedanius fl.) and on Velebit Mountain; towards the Dalmatians, the boundary was the river Krka (Titius fl.). It is interesting to note, that in this territory we encounter in the first centuries of the Empire specific Liburnian tombstones, with the exception of the Kvarner and the islands of Cres and Lošinj. The author further refers to the attempt made in the first time of the Empire to include the larger part of Liburnia into the Xth region of Italy, and to create a *praetentura Italiae* during the invasion by the Quads and the Marcomanians, which comprised the north-western periphery of Liburnian territory. The author points out that this pretension did not cause a simultaneous incorporation of the north-western part of Liburnian territory into Italy, but the fact remains that the military importance of this region had thereby risen. In the fifth century, during Gothic rule – according to Not. dign. – this part of Liburnia was included into the *tractus Italiae circa Alpes*, at the head of which was a *comes Italiae*. The chief purpose of this organization was military defence. In the islands of Krk and Cres we encounter in this time also a *comes Gothorum (comes insulae Curitanae et Celsinae*, instead of Cersinae*)*. These two islands having been included into the mentioned tractus, the same must have happened with the neighbouring mainland in the Kvarner. Since then the extreme north-western part of Liburnia exercised the function of a borderland.

This function conditioned that Liburnia kept its name even after the fall of the Western Roman Empire. Frankish sources from the ninth century refer in several places to Liburnia in connexion with the Frankish

conquests of our regions. These documents indicate, that the word »Liburnia« related to the extreme peripheral part of antique Liburnia. Frankish sources from this period differentiate Dalmatia in the wider sense of the word, and separately in it the *civitates maritimae*, i. e. the coastal towns which, in Byzantine sources, stand for Dalmatia *(thema)*. By separating the whole of wider Dalmatia, there remains the Kvarner with its islands to be added to Liburnia. At this juncture the writer enters a polemic with F. Šišić by stating, that this early mediaeval Liburnia does not conform to that of antiquity, that the Roman juridical conventus with its seat at Scardona cannot be identified with Liburnia, and that the Guduscans, mentioned in the same Frankish sources, did not inhabit Liburnia, as maintained by Šišić. This is all the more important because, in 821, the Dalmato-Croatian duke Borna bore the title of *dux Dalmatiae atque Liburniae*.

On the basis of what has been exposed the author is of the opinion that, as opposed to Šišić, this title extension also reflects an enlargement of the territories coming in that year under Borna's rule. Very likely this territorial enlargement was a reward for his attitude towards Ljudevit Posavski and his uprising. Owing to the fact that, in the 5th century, this part of Dalmatia (later Liburnia) was separated and annexed to Italy, and that in Constantine Porphyrogenitus in the middle of the 10th century we find that Dalmatian Croatia began with the town of Labin, it would appear that it was precisely during the rule of Duke Borna – in the twenties of the ninth century – that this peripheral region was annexed to the Croatian State.

The borderland character of this region is reflected also in that in later documents dating from the 11th century there existed in the western periphery of the Croatian State the *marchia Dalmatiae* – named *Krajina* in the well-known Baška Tablet. M. Barada identifies this Krajina territorially with ninth-century Liburnia. In establishing the boundaries of ninth-century Liburnia fairly definitely, the author points out that it might well represent only the coastal belt of Krajina, for no confirmation reaches us either from Antiquity or from the early Middle Ages to the effect that Liburnia extended more into the interior. In the 11th century, however, there is no more mention of Liburnia. With the year 821 its name vanishes, to reappear no sooner than in humanistic literature.